

ЎЗБЕКИСТОНДА СОВЕТ ДАВРИ МЕЪМОРЧИЛИГИ ВА ҚУРИЛИШ МАДАНИЯТИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Хайдаров Зухриддин Рабиевич, “ТИҚХММИ” МТУ мустақил
тадқиқотчиси

<https://orcid.org/0009-0003-2221-8422>

e-mail: hzurik@mail.ru

FEATURES OF SOVIET ARCHITECTURE AND CONSTRUCTION CULTURE IN UZBEKISTAN

Haidarov Zuhridin Rabievich, independent researcher of
“TIKHMMI” MTU

ОСОБЕННОСТИ СОВЕТСКОЙ АРХИТЕКТУРЫ И КУЛЬТУРА СТРОИТЕЛЬСТВА В УЗБЕКИСТАНЕ

Хайдаров Зухриддин Рабиевич, НИУ “ТИИМСХ”,
исследователь

Аннотация: Ушбу мақолада совет тузуми шароитида Ўзбекистонда амалга оширилган қурилиш ишлари, мазкур қурилиш маданиятини мафкурага бўйсундирилганлиги, миллий қурилиш маданияти ва анъаналари топталишининг асосий хусусиятлари очиқ берилган.

Калим сўзлар: шаҳарсозлик маданияти, меъморчилик, қурилиш, совет тузуми, конструктивизм, қишлоқ архитектураси, маданий-маиший, маъмурий ва турар жой бинолари, жамоат бинолари, жамоат бинолари канализация тизими, экология ва атроф муҳитнинг ифлосланиши.

Abstract: This article reveals the main features of construction work carried out in Uzbekistan under Soviet rule, the subordination of this construction culture to ideology, the consolidation of national construction culture and traditions.

Keywords: urban development culture, architecture, construction, Soviet system, constructivism, rural architecture, cultural and domestic, administrative and residential buildings, public buildings, sewerage, pollution of ecology and the environment.

Аннотация: В данной статье раскрываются основные особенности строительных работ, проводившихся в Узбекистане при советской власти, подчинение этой строительной культуры идеологии, консолидация национальной строительной культуры и традиций.

Ключевые слова: культура градостроительства, архитектура, строительство, советский строй, конструктивизм, сельская архитектура, культурно-бытовые, административные и жилые здания, общественные здания, канализация, загрязнение экологии и окружающей среды.

КИРИШ. Ўзбекистон замини энг қадимги даврлардан давлатчилик анъаналар ривожланган ҳудуд ҳисобланади. Мазкур давлатларда жойлашган дастлабки шаҳарларда ўзига хос ноёб меъморчилик обидалари яратилган. Ҳозирги кунда 2500 йиллик юбилейлари нишонланган Самарқанд, Бухоро ва Хива, Шахрисабз,

Тошкент каби шаҳарларда ушбу обидаларнинг бетакрор намуналари бизгача етиб келган. Бироқ Ватанимиз замини бир неча маротаба чет эл босқинчилари ҳужумига учраб, кўплаб обидалар вайрон этилди. Айниқса мўғуллар истилоси даврида Самарқанд, Бухоро, Урганч каби ўша

давринг энг юксак маданият ўчоқлари бўлган шаҳарлар ер билан яксон қилинди, ёндирилди.

Амир Темур даврида бошланган янги уйғониш даврида мамлакатда улкан бунёдкорлик ишлари олиб борилиб, ўзбек давлатчилиги тарихида янги саҳифа очилди. Унинг саъй-ҳаракати билан Самарқанд, Шаҳрисабз ва кўплаб шаҳарларда барпо этилган ва кўплари бизгача етиб келган бинолар бугунги кунда дунё томонидан Ўзбекистоннинг меъморчилик ютуқлари сифатида танилмоқда.

Меъморий обидаларимизга нисбатан босқинчилар томонидан вайронкор сиёсат совет ҳокимияти йилларида ҳам жадаллик билан олиб борилди. Бу биринчи навбатда ўша давр мафкураси учун хизмат қилган бўлса, иккинчи навбатда гўёки мамлакат аҳолиси учун қулай бўлган бинолар қуриш орқали миллий меъморчилик анъаналарини йўқ қилиш мақсад қилинган эди.

Ўзбекистонда совет ҳокимияти ўрнатилгач, меъморчиликдаги ўзбек халқ анъаналарига эътибор сусайди. Асосан марказ буйруғи ва топшириғи билангина қурилишлар олиб бориладиган бўлди. Марказдан юборилган архитекторлардан иборат мутахассислар ўзбек халқ меъморчилигига беписанд равишда бинолар лойиҳалаштирилиб қурила бошланди. Тажрибали халқ меъморлари оддий қурувчи уста ҳолига тушиб қолдилар ва барча иншоотлар марказ томонидан белгиланган қоидалар асосида қуриладиган бўлди[1].

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАРНИНГ ТАҲЛИЛИ. Совет тузуми йилларида Ўзбекистонда меъморчилик ва қурилиш аҳволини шартли равишда тўрт қисмга ажратиш мумкин.

Биринчи давр, 1917-1941 йилларни ўз ичига олади. Бу йилларда ўзбек миллий меъморчилик анъаналарига зарба берилиб, совет тузумининг мафкураси асосида биноларнинг миллий кўриниши ўрнига кўпроқ европача кўринишдаги иншоотлар қурилди. Баъзи архитекторлар томонидан қурилган маданий-маиший ва маъмурий биноларда шарқ меъморчилиги элементларидан ҳам фойдаланилди. Бунга ўша йилларда совет архитектори А.Н.Сидоров лойиҳалаштирган “Ватан” кинотеатри (ҳозир унинг ўрнида Ўзбек

Миллий Академик драма театри), Г.М.Сваричевский томонидан лойиҳаланган Ўзбекистон Фанлар академияси Президиуми биноси, Е.А.Жилуйда лойиҳалаштирган Алишер Навоий номидаги Ўзбек тили ва адабиёти университети каби биноларни мисол қилиш мумкин[2].

Иккинчи давр, 1941-1954 йилларни ўз ичига олган бўлиб, иккинчи жаҳон уруши йилларида Ўзбекистондаги қурилишлар фронт минтақасида жойлашган ҳудудлардан кўплаб саноат корхоналарининг республикамизга кўчириб келтирилиши ва жойлаштирилиши билан боғлиқ ҳолда олиб борилди. Мазкур даврда Ўзбекистонда бир гуруҳ архитекторлар ҳам эвакуация қилинган. Улар орасида Н.Н.Гордеева, П.А.Дуда-Дудинский, Ю.В.Коростелев, А.Н.Сидоров, Л.Н.Травянко, Д.Б.Хазанов каби архитекторлар бор эди. Бу йилларда марказга ўзбекистондан кўплаб ер ости қазилма бойликларни жўнатиш авж олиб Чирчиқ ва Ангрен шаҳарларига асос солинди[2].

Учинчи давр, 1955-1965 йилларни ўз ичига олиб бу даврда маданий-маиший, маъмурий ва турар жой биноларини қуриш ҳажми анча кўпайди. Бу даврдаги қурилишларнинг боришида СССР ҳукуматининг 1955 йил 4 ноябрдаги “Лойиҳалаш ва қури-лишдаги ортикчаликка барҳам бериш” деб номланган Қарори асосий кўрсатма бўлди. Мазкур Қарор меъморларнинг ижодий изланишларига катта тўсиқ бўлиб, биноларни бир хил қолипда, кўримсиз ҳолда қурилишига олиб келди[3].

Тўртинчи давр, 1966 йилги Тошкент зилзиласи ва ундан кейинги даврларни ўз ичига олади. Тошкент зилзиласи оқибатларини тугатиш мақсадида Ўзбекистонга Марказ йўланмаси билан кўплаб архитекторлар ва қурувчилар сафарбар этилди. Улар орасида Москва “Гипрогор”идан келган А.Фирсов, Аир-Бабамян, С.Райтман, В.Висоцкий, В.Рачегов, Ю.Раненский, В.Стейскал, В.Гинзбург каби архитекторлар турар жой биноларини қуриш ишига киришдилар. Пойтахт Тошкентнинг аввалги бош режаси қайтадан кўриб чиқилди ва унинг қурилиши, реконструкцияси марказнинг кўрсатмалари асосида амалга оширила бошлади.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ. Тадқиқотда тизимли-таҳлил, тарихийлик,

мантикийлик, комплекс ёндашув, методологияларидан фойдаланилди.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР. Лойиҳаларда қадимий ёдгорликларни асраб-авайлаш қоидаларига эътибор берилмади. Ҳатто “Тошбош-режа” лойиҳалаш институти Бешёғоч яқинидаги Абулқосим мадрасасини бузиб ташлаш ва ўрнида эса дарахтзор боғ ташкил этиб, улкан фаввора қуришни режалаштиради. Мазкур лойиҳа амалга ошганда бугунги кунда қад ростлаб турган мадраса йўқ бўлиб кетган бўларди. Ушбу мантиқсиз лойиҳани тўхтатиш учун ўша йиллари кўпгина маҳаллий жонқуяр кишилар бундай ноўрин лойиҳаларнинг аянчли оқибатлари тўғрисида жамоатчиликни огоҳлантириб қадимий обидани сақлаб қолишга эришдилар[4].

Совет тузуми йилларида Ўзбекистонда олиб борилган қурилиш ўша даврнинг ҳукмрон мафқураси тазйиқи остида олиб борилиб, асосий кўзланган мақсад ўзбек халқи анъаналарини йўқ қилиш, ривожига тўсиқ бўлиш ва “интернационализм”ни рўқач қилиб миллий кадриятларга барҳам бериш эди. Шунинг учун ҳам биноларни лойиҳалашда миллий шарт-шароитлар, ўзбек халқининг серфарзандлиги, иқлим шароити умуман ҳисобга олинмади.

Янгидан янги қурилиш техникалари, қурилиш материаллари пайдо бўлиб, темир-бетон конструкцияларнинг, ойналарнинг кенг қўлланиши охир-оқибат миллий республика архитектурасида миллий қиёфасининг йўқота боришга олиб келди[5].

Собиқ совет тузуми йилларида Ўзбекистондаги қишлоқлар архитектураси ривожига ҳам турли нуқсонларга дучор этилди. Қишлоқ жойларининг қурилиши лойиҳаларда кўп ҳолларда пухта ишлаб чиқилмас эди. Бундай лойиҳаларда халқнинг турмуш-тарзи ва миллий анъаналари умуман инобатга олинмаган. Мазкур лойиҳалар асосида қурилган маданий-маиший иншоотлар нотекис жойлаштирилганлиги туфайли аҳолига қийинчиликлар туғдирарди. Қишлоқ аҳолиси поликлиникаларга, шифохоналарга, клубларга боришлари учун узок йўл босиб ўтишлари лозим бўларди[6].

Бир қатор архитекторлар, жумладан, А.Бобохонов, В.Дмитриев, В.Жаҳонгировлар томонидан ижодий изланишлар олиб борилиб, ўша йилларда қишлоқ аҳолиси учун

мўлжалланган жамоат биноларини ва турар-жой биноларини лойиҳалашда миллий архитектура элементларидан фойдаланишга ҳаракат қилинди. Лекин бу ташаббуслар ҳаётга кенгроқ татбиқ этилмади. 1965 йилдан бошлаб бирча қишлоқ аҳоли пунктларига мўлжалланган бир хил кўринишдаги намунавий турар-жой бинолари, маданий-маиший иншоотларни лойиҳалаштиришга киришилди. Лойиҳаларда канализация тизими яхши йўлга қўйилмаганлиги натижасида мазкур бинолар олдидаги ариқлар доимо мағзаваларга, оқава сувларга тўлиб атроф-муҳитнинг ифлосланишига, пашша ва чивинларнинг урчишига олиб келди.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР. Республиканинг қишлоқ аҳоли пунктлари, туман марказлари бир хил қиёфага кира бошлади. Совет ҳокимияти йилларида Ўзбекистон архитектура ва қурилиш соҳасидаги бундай нуқсонларнинг кўплаб учрашига асосий сабаб бу соҳа бўйича қонуний ҳужжатларнинг қабул қилинмаганлиги эди. Дунё мамлакатлари ичида биргина собиқ Иттифоқ ва Мўғулистон давлатларидагина қурилиш бўйича қонун қабул қилинмаган. Агар бу соҳадаги жаҳон тажрибасига мурожаат қиладиган бўлсак, бутун дунёдаги давлатларда архитектура ва шаҳарсозлик муаммолари қонун йўли билан расмийлаштирилган бўлиб, масалан АҚШдаги йирик шаҳарлар марказида бирор бино иккинчисига ўхшамаслиги, яъни қайтарилмаслиги шартдир. Акс ҳолда бино муаллифи ҳам, бинони қурган фирма ҳам қонунга мувофиқ жазоланади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ваҳобова Н. Ўзбекистоннинг янги шаҳарлари. Т. Ўзбекистон, 1973, 40б.
2. Куренной В.Н. Градостроительство в Средней Азии структур. Автореф. Канд.дисс. Л. 1973.
3. Қодирова Т.Ф. Ўзбек совет архитектураси. Т. 1966, 47б.
4. Ахмедов Э. Ўзбекистон шаҳарлари мустақиллик йилларида. Т. 2002, 224б.
5. Содиқова Н. Талон-тарож қилинган мулк. Ўзбек халқи моддий ва маънавий бойликларини Туркистондан олиб кетиш тарихи. “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” 1991, 19-илова.
6. Маҳкамов А. Ўзбекистон қишлоқ архитектураси. Т., “Ўзбекистон”, 1983, 6-бет.